

Функціонування і розвиток механізмів державного управління

УДК 351.88

Дурман Олена Леонідівна

*кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Херсонський національний технічний університет*

Дурман Елена Леонидовна

*кандидат наук по государственному управлению, доцент,
доцент кафедры государственного управления и местного самоуправления
Херсонский национальный технический университет*

Durman Olena

*PhD in Public Administration, Docent, Associate Professor of the
Department of Public Administration and Local Government*

Kherson National Technical University

ORCID: 0000-0001-7829-9944

**ВИКОРИСТАННЯ УДОСКОНАЛЕНОЇ «ЛІЙКИ ПРИЧИННОСТІ» ПРИ
ФОРМУВАННІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УСОВЕРШЕНСТВОВАННОЙ "ВОРОНКИ
ПРИЧИННОСТИ" ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ
УКРАИНЫ
USING ADVANCED "FUNNEL OF CAUSALITY" FOR FORMATION OF
UKRAINE'S FOREIGN POLICY**

Анотація. В статті розглядаються напрямки використання системного підходу та положень теорії ухвалення рішень в процесах формування зовнішньої політики держави. Ці процеси є багатокритеріальними, багатовекторними та можуть мати певні проблеми

(відсутність актуальної та своєчасної інформації, невизначеність із внутрішніми чи зовнішніми чинниками, обмеженість часу для ухвалення рішень тощо). Одним із пріоритетних інструментів дослідження процесів формування зовнішньої політики є «лійка причинності», яка дозволяє проаналізувати причини того чи іншого результату з врахуванням цілого набору різноманітних факторів.

При цьому «ситами» буде виступати певний набір факторів (політичних, соціальних, військових тощо). А поточний зовнішньополітичний курс держави може виступати початковим відліком системи (вхідним значенням) для наступних ітерацій ухвалення рішень щодо нової зовнішньої політики. Це дозволяє в доповнення до системного підходу застосовувати імітаційне чи ситуаційне моделювання управлінських рішень на основі аналізу різних сценаріїв. Цей інструмент нами удосконалено, об'єднавши його з адаптованим підходом при проектуванні управлінського рішення, взятим з теорії ухвалення рішень.

Тоді загальну модель формування набору альтернативних рішень, що можуть лягти в основу формування зовнішньої політики, можна представити у вигляді просторової багатовимірної структури системних знань про сферу зовнішньої політики. Фактично, ми перетворюємо «лійку причинності», в якій рішення відбираються з альтернатив в одній площині на «куб причинності», в якому на вибір альтернатив впливають додаткові фактори (відбір відбувається «в об'ємі»).

Запропонований нами процес формування зовнішньої політики держави як комбінація системного підходу, удосконаленої «лійки причинності» та підходу з теорії ухвалення рішень дозволяє отримати набір з великої кількості альтернативних варіантів зовнішньої політики. Набір буде охоплювати практично всі можливі варіанти, які ми запропонуємо при

налаштуванні цього процесу в моделі ухвалення рішення (моделі, альтернатив, критерії розвитку ситуації). Це дасть змогу обрати найбільш ефективно на даний момент (оптимальне) управлінське рішення щодо формування поточної зовнішньої політики держави.

Ключові слова: зовнішня політика, процеси формування зовнішньої політики, системний підхід, теорія ухвалення рішень, лійка причинності, куб причинності, оптимальне та ефективно управлінське рішення.

Анотація. В статті розглядаються напрямки використання системного підходу та положень теорії прийняття рішень в процесах формування зовнішньої політики держави. Ці процеси багатокритеріальні, багатовекторні та мають певні проблеми (відсутність актуальної та своєчасної інформації, невизначеність з внутрішніми або зовнішніми факторами, обмеженість часу для прийняття рішень тощо). Одним з пріоритетних інструментів дослідження процесів формування зовнішньої політики є «воронка причинності», яка дозволяє проаналізувати причини певного результату з урахуванням всього набору різноманітних факторів.

При цьому «ситами» будуть виступати певні фактори (політичних, соціальних, військових тощо). А поточний зовнішньополітичний курс держави може виступати початковим значенням системи (вхідним значенням) для наступних ітерацій прийняття рішень по новій зовнішній політиці. Це дозволяє в доповнення до системного підходу застосовувати імітаційне або ситуаційне моделювання управлінських рішень на основі аналізу різних сценаріїв. Цей інструмент нами удосконалено, об'єднавши його з адаптованим підходом при

проектировании управленческого решения, взятым по теории принятия решений.

Тогда общую модель формирования возможного набора альтернативных решений, которые могут лечь в основу формирования внешней политики, можно представить в виде пространственной многомерной структуры системных знаний о сфере внешней политики. Фактически, мы превращаем «воронку причинности», в которой решение отбираются из альтернатив в одной плоскости, в «куб причинности», в котором на выбор альтернатив влияют дополнительные факторы (отбор происходит «в объеме»).

Предложенный нами процесс формирования внешней политики государства, как комбинация системного подхода, усовершенствованной «воронки причинности» и подхода по теории принятия решений, позволяет получить набор из множества альтернативных вариантов внешней политики. Набор будет охватывать практически все возможные варианты, которые мы предложим при настройке этого процесса в модели принятия решения (модели, альтернативы, критерии развития ситуации). Это позволит выбрать наиболее эффективное на данный момент (оптимальное) управленческое решение по формированию текущей внешней политики государства.

Ключевые слова: внешняя политика, процессы формирования внешней политики, системный подход, теория принятия решений, воронка причинности, куб причинности, оптимальное и эффективное управленческое решение.

Summary. The article deals with uses of the system approach and the theory of decision-making in the formation of foreign policy. These processes are

multicriteria, multi-directional and can have some problems (lack of relevant and timely information, the uncertainty of internal or external factors, the limited time for decision-making, etc.). One of the main research tools of the formation of foreign policy is a "funnel of causality" which allows to analyze the causes of an outcome with regard to a set of various factors.

At the same time, a certain set of factors (political, social, military, etc.) will act as "sieves". And the current foreign policy course can be an input value for subsequent iterations of decision-making on new foreign policy. This allows, in addition to a systems approach, to apply simulation or situational modeling of management decisions based on the analysis of different scenarios. We have improved this tool by combining it with an adapted approach to the design of management decisions, taken from the theory of decision making.

Then the general model of formation of a set of alternative decisions which can form a basis of formation of foreign policy, is presented as spatial multidimensional structure of system knowledge on sphere of foreign policy. In fact, we are transforming a "funnel of causality" in which solutions are selected from alternatives in one plane into a "cube of causality" in which the choice of alternatives is influenced by additional factors (selection takes place "in volume").

Our proposed process of forming the foreign policy of the state as a combination of a systemic approach, an advanced "funnel of causality" and an approach to the theory of decision-making allows us to obtain a set of a large number of alternative foreign policy options. The set will cover almost all possible options that we will offer when setting up this process in the decision-making model (models, alternatives, criteria for the development of the situation, etc.). This will allow you to choose the most effective at the moment (optimal) management decision on the formation of the current foreign policy of the state.

Key words: *foreign policy, processes of foreign policy formation, system approach, decision-making theory, funnel of causality, cube of causality, optimal and effective management decision.*

Постановка проблеми. Глобальне розширення демократії представляє виклик для політиків та фахівців державного управління різних сфер. За останні два десятиліття процеси формування та реалізації зовнішньої політики держави стали ще більш складнішими, трудомісткими і неперервними, вимагають залучення висококваліфікованих кадрів, достатньої кількості ресурсів, інформації про зовнішньо- та внутрішню політичну діяльність країн-контрагентів. Проте самим важливим є час, за який відповідна владна структура (у нашому випадку – зовнішньополітичне відомство) повинна ухвалити ефективне та корисне для держави рішення.

Вибір конкретного рішення із набору альтернатив, процеси формування цього набору, врахування особливостей цих процесів завжди показує свою багатокритеріальність та багатовекторність. Тому ухвалення ефективних рішень при формуванні зовнішньополітичного курсу країни можливе, проте стикається з певними проблемами (відсутність актуальної та своєчасної інформації, невизначеність із внутрішніми чи зовнішніми чинниками, обмеженість часу для ухвалення рішень тощо). В своїх статтях ми вже розглядали ухвалення управлінських рішень при формуванні зовнішньополітичного курсу держави чи запровадження нових механізмів та інструментів (таких, як онлайн-дипломатія). Однак залишається ще доволі велика сфера досліджень, в яких можна запропонувати удосконалення процесів формування та реалізації зовнішньої політики держави з використанням інструментів та методів, що довели свою ефективність при ухваленні рішень в інших галузях наукових знань чи управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки зовнішня політика держави є однією з державних політик, які використовуються для управління державою, то в своєму дослідженні ми вивчали праці таких теоретиків і практиків, що вивчали різні аспекти формування та аналізу політики, тому числі й зовнішньої політики держави, а саме: А. Грубінко – досвід формування зовнішньої політики України [1], Ю. Макар – відносини України та ЄС [2], О. Макаренко – правові механізми здійснення зовнішніх зносин [3], І. Жовква – процеси прийняття зовнішньополітичних управлінських рішень [4], Ю. Кальниш – політична аналітика в державному управлінні [5], В. Тертичка – аналіз державної політики [6] та інші. Використання «лійки причинності» для аналізу процесів ухвалення рішень в різних сферах наукового дослідження вивчали М. Wilder – щодо процесів формування публічної політики [7], В. Власов – механізми зовнішньої політики сучасної держави [8], Л. Кучма – при вивченні електорального вибору [9], J. Hsu – при дослідженні теорій демократизації [10] тощо.

Проте, на нашу думку, недостатньо розкритими є вивчення «лійки причинності» як інструменту формування (прогнозування та планування) ефективної зовнішньої політики України із застосуванням сучасних підходів до ухвалення рішень в державному управлінні.

Мета статті – розкрити роль сучасних наукових підходів до ухвалення управлінських рішень при формуванні ефективної зовнішньої політики держави з використанням удосконаленої «лійки причинності».

Виклад основного матеріалу. Процеси, які сьогодні мають місце у сфері міжнародних відносин та формування зовнішньої політики держави, характеризуються значним розмаїттям та складністю. Причиною цього є глобалізація та регіоналізація міжнародних відносин, що вимагає від держав перегляду старих способів взаємодії, вдосконалення механізмів співпраці,

розробки зовнішньої політики, адекватної сучасним обставинам. В кінцевому рахунку, від продуманої, чітко обґрунтованої зовнішньої політики держави багато в чому залежить не тільки реалізація національних інтересів, але й успіх внутрішньополітичних дій уряду. Це вимагає чіткого розуміння змісту зовнішньої політики та раціонального використання її механізмів [8].

Теоретичні підходи до формування демократичних підвалин державного управління та формування зовнішньої і внутрішньої політики держави показують, що на ці процеси діють все більше факторів. Формування та реалізація зовнішньої політики держави повинно обов'язково відбуватися на основі її стратегічного бачення, мети та цілей цієї політики, а також заходів, направлених на досяжність цих цілей. Проте необхідним є також формування комплексу показників (індикаторів), що відповідають принципам та характеризують результативність зовнішньої політики держави.

Системний підхід, у цьому випадку, може дати методологію формування показників, а також запропонувати систему формування зовнішньої політики та систему моніторингу (оцінки) результатів її ефективності. Використовуючи системний підхід, можна впорядкувати міждисциплінарну полеміку навколо проблеми запровадження стратегування в процесі формування державних політики, у тому числі й зовнішньої політики. Зокрема обумовити принципові елементи дієвого регулювання цього процесу [11]:

- наявності конкретної цілі управління;
- моніторингу відхилення від цільового стану в будь-який момент часу управління;
- наявності підсистеми регулювання в складі суб'єкта;
- негайного регулюючого впливу у випадку відхилення.

Таким чином визначається підхід, що передбачає аргументоване визначення суб'єктами формування зовнішньої політики окремих стратегічних цілей та завдань щодо розвитку певних взаємозв'язків «держава – держава» та «держава – міжнародні структури», видів економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал з урахуванням конкурентних переваг держави в глобальному світі та сприяють трансформації економіки в більш ефективну.

Проте в своєму дослідженні нам би хотілося поєднати системний підхід, підходи, що пропонувалися при оцінці процесів формування різного роду державних політик («лінійка причинності»), а також останні досягнення з теорії ухвалення управлінських рішень.

Одна з найважливіших вимог системного підходу щодо аналізу процесів формування, реалізації та моніторингу державних політик управління різними сферами є неможливою без виходу за її межі [12]. На нашу думку, такий підхід здатен змінити не тільки спосіб мислення, а й практичні дії у процесі реформування суспільства та відносин між країнами. Невиконання принципу виходу за межі старої системи світобудови, небажання подолання відомого набору стереотипних уявлень про її функціонування, як правило, замість модернізації зумовлюють її видимість.

Оскільки ці процеси є складними для управління і багатоаспектними (багатокритеріальними) при оцінці, то вони можуть досягати позитивних результатів регулювання, проте можуть спричиняти виникнення певних внутрішніх і зовнішніх кризових станів (як результат невірно ухвалених і виконаних управлінських рішень). Таким чином, до формування зовнішньої політики держави, як однієї з підсистем державного управління, можна застосовувати чітко визначені в теорії та неодноразово перевірені на практиці

механізми та інструменти системного підходу, що ґрунтуються на методах прогнозування та планування при ухваленні рішень [13].

Одним із пріоритетних інструментів дослідження та формування політики управління різними сферами є методика «лійки причинності», який дозволяє створити систему, проаналізувати причини того чи іншого результату з врахуванням цілого набору різноманітних факторів. Модель «лійки причинності» вперше було запропонована американським дослідником Дж. Розенау [14] і детальніше розроблене американськими політологами Ч. Кеглі-Мол і Ю. Уіткопфом [15]. і дає змогу зрозуміти хід подій так, ніби вони слідуєть одна за одною у низхідній послідовності причинних зв'язків від основи до стержня «лійки». Вказані дослідники вважають, що більшість складних подій у «лійці причинності» є результатом багатьох подій чи попередніх причин. Таким чином, дослідник має змогу відобразити накопичення факторів, які впливають на результат (ухвалене рішення) [9].

Застосувавши методику «лійку причинності» до формування зовнішньої політики держави ми пропонуємо наступні п'ять груп факторів внутрішнього державного середовища, що впливають на формування зовнішнього курсу держави (рис. 1):

- політичні фактори;
- ідеологічні фактори (зовнішньополітична пропаганда);
- економічні фактори;
- воєнні фактори;
- соціальні фактори [16].

У цьому випадку «лійка причинності» буде виступати як система із зовнішніми та внутрішніми збуреннями, правилами ухвалення рішень,

критеріями відбору тощо, а процес формування зовнішньої політики держави буде залежати від декількох складових (підсистем), таких як:

- зовнішнє середовище, що включає в себе статичні умови та динамічні впливи;
- внутрішнє середовище, що включає в себе набір альтернатив управлінських рішень та фактори (критерії, правила), що впливають на їх відбір;
- зовнішні та внутрішні (процедурні) часові обмеження на ухвалення правлінських рішень [там же].

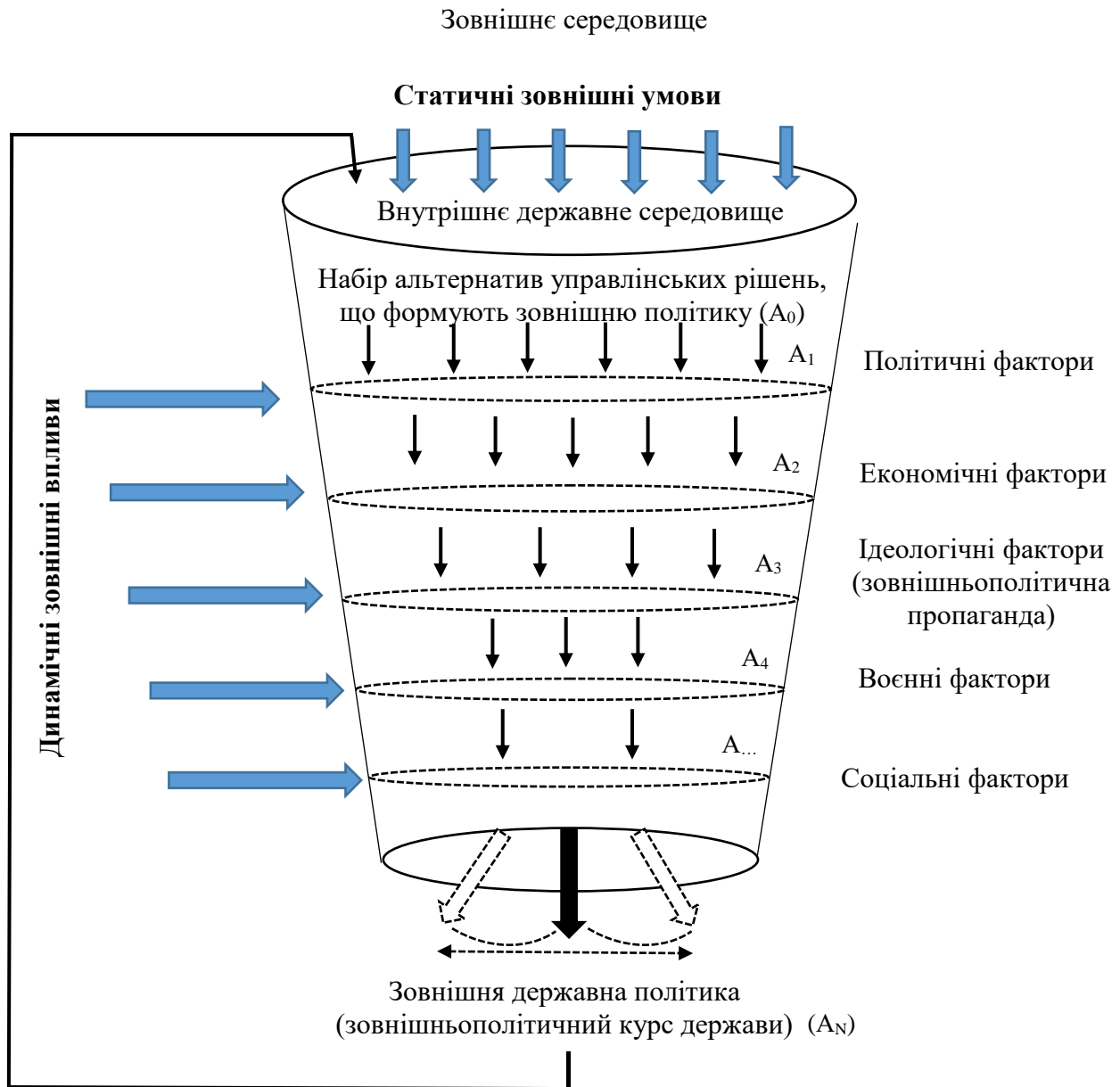

Рис. 1. «Лійка причинності» для формування зовнішньої політики держави

Джерело: побудовано автором [16]

При цьому поточний зовнішньополітичний курс держави може виступати початковим відліком системи (вхідним значенням) для наступних ітерацій ухвалення рішень щодо нової зовнішньої політики.

В той же час, наукова думка не стоїть на місці, і проводяться нові дослідження в теорії ухвалення рішень, які можна використати для удосконалення «лійки причинності» в частині оцінки та урахування нових факторів, які необхідні для формування вираженої та ефективної зовнішньої політики. Це дозволяє в доповнення до системного підходу застосовувати імітаційне чи ситуаційне моделювання управлінських рішень на основі аналізу різних сценаріїв необхідних заходів. У цьому випадку процес формування зовнішньої політики можна представити, як інформаційну систему з різними інформаційними потоками, що циркулюють усередині неї, вхідних або вихідних із/в зовнішнє середовище. Саме тому на вироблення рішення впливає не тільки поставлена мета, але й зовнішні та внутрішні збурення, можливі альтернативи (уключаючи збереження «status quo»), наявність критеріїв ефективності рішень, обмежень на ці рішення тощо.

Взявши за основу підхід, запропонований в [17], спробуємо удосконалити запропоновану нами «лійку причинності», об'єднавши її з адаптованим підходом при проєктуванні управлінського рішення, взятим з теорії ухвалення рішень. Тоді загальну модель формування можливого набору альтернативних рішень, що можуть лягти в основу формування зовнішньої політики, можна представити у вигляді просторової багатовимірної структури системних знань про сферу зовнішньої політики (сфери регулювання, сфери ухвалення управлінських рішень тощо) (рис. 2):

$$S' = \{ S, M, A, E, D, X \},$$

де S – початкова (вихідна) ситуація – A_0 в «лійці причинності»;

M – безліч моделей розвитку ситуації;

A – безліч альтернатив розвитку ситуації;

E – безліч критеріїв оцінки ефективності рішень;

D – безліч рішень;

X – безліч станів об'єкта (;

S' – нова (результативна) ситуація, що виникає в результаті реалізації ухваленого рішення – A_n в «лійці причинності»;

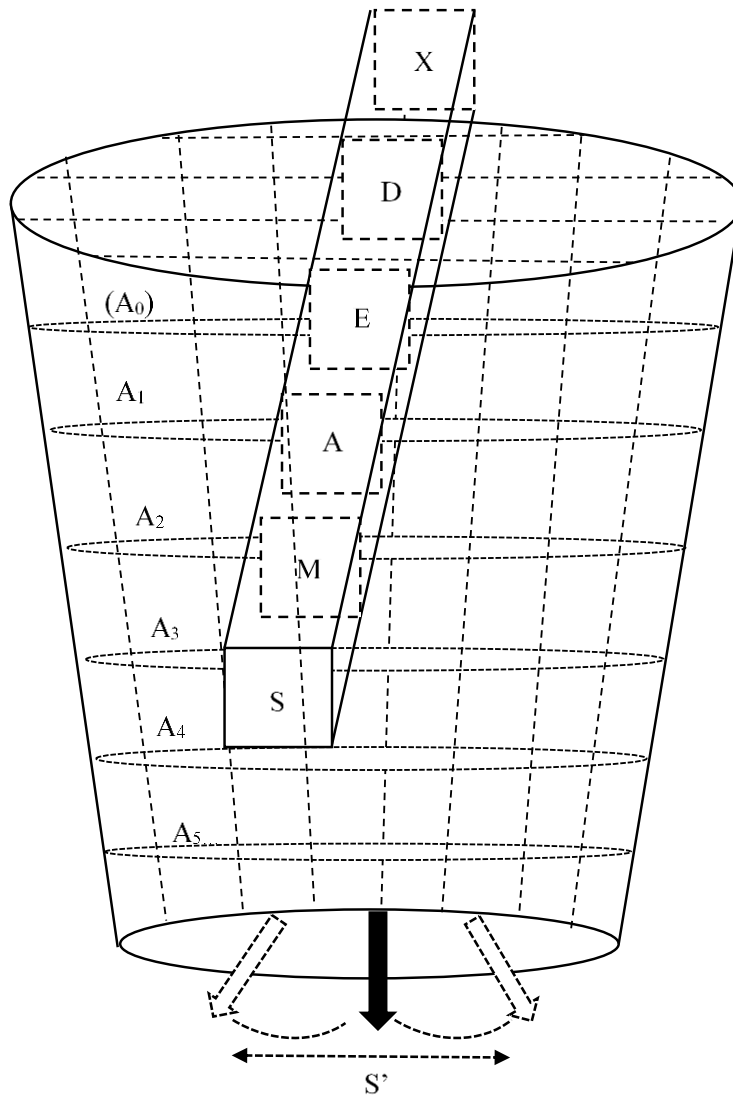

Рис. 2. Удосконалена «лійка причинності» з доповненням у вигляді просторової багатовимірної структури системних знань про сферу зовнішньої політики

Джерело: побудовано автором

На рис. 2 маємо такі позначення:

A₀ – Набір альтернатив управлінських рішень, що формують зовнішню політику (поточна зовнішня політика)

A₁ – Політичні фактори

A₂ – Економічні фактори

A₃ – Ідеологічні фактори (зовнішньополітична пропаганда)

A₄ – Воєнні фактори

A₅ – Соціальні фактори тощо

S' – результуючий варіант зовнішньої політики після проходження «лійки причинності» з врахуванням факторів нашої моделі.

Фактично, ми перетворюємо «лійку причинності», в якій рішення відбираються з альтернатив в одній площині на «куб причинності», в якому на вибір альтернатив впливають додаткові фактори (відбір відбувається в об'ємі).

Використовуючи різні набори альтернатив для формування зовнішньополітичного курсу, які можливі в конкретних міжнародних умовах і допускаються внутрішньополітичними умовами країни, ми досягаємо певної стратегічної мети, що визначається державницькими інтересами на сучасних момент розвитку нашої держави.

Висновки. Запропонований нами процес формування зовнішньої політики держави як комбінація системного підходу, «лійки причинності» та підходу з теорії ухвалення рішень дозволяє отримати набір з великої кількості альтернативних варіантів зовнішньої політики. Цей набір буде охоплювати практично всі можливі варіанти, які ми запропонуємо при налаштуванні цього процесу в моделі ухвалення рішення (моделі, альтернати, критерії розвитку ситуації), що дасть змогу обрати найбільш ефективно на даний момент (оптимальне) управлінське рішення щодо формування поточної зовнішньої політики держави.

Управлінське рішення у цьому випадку сприймається як певний елемент з набору альтернатив, а послідовність рішень (зовнішньополітичний

курс) дозволяє визначити відповідність стратегічних цілей і фактичних дій у зовнішній політиці. Вибір альтернатив з послідовності управлінських рішень дає можливість корегувати поточну зовнішню політику та створюють нові набори альтернатив (на основі управлінського досвіду) для формування нової зовнішньої політики у майбутньому.

Проте такий підхід має суттєвий недолік – велика трудомісткість обрахування такого ефективного рішення в умовах обмеженого часу. Для ліквідації цього недоліку можна використовувати сучасні інформаційні технології та оптимізаційні методи відбору управлінського рішення, які мають розвинену теоретичну складову та практичну реалізованість в інших галузях управління (економіка, кібернетика тощо).

Тому наступні наукові пошуки плануємо зосередити саме на вивченні методів відбору альтернатив формування зовнішньої політики України з використанням інформаційно-комунікаційних технологій та математичних методів теорії ухвалення рішень.

Література

1. Грубінко А.В. Досвід формування стратегії зовнішньої політики України в умовах Становлення незалежної держави: проблеми і перспективи // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 30. Рівне: РДГУ, 2018. С. 105-110.

2. Макар Ю.І. Зовнішня політика України: наміри і реалії. Україна-Європа-Світ // Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль. Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2008. Вип.1. С. 189-198.

3. Макаренко О.Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Ін-т законодавства ВРУ. Київ, 2009. 20 с.

4. Жовква І. І. Стадії процесу прийняття зовнішньополітичних рішень // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. 2013. Вип. 3. С. 113-120.

5. Кальниш Ю. Г. Концепти і парадокси політичного аналізу в державному управлінні // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Сер. : Державне управління. 2011. Т. 159, Вип. 147. С. 11-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2011_159_147_4

6. Тертичка В. Аналіз державної політики і політологія // Політичний менеджмент. 2004. № 6. С. 3-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2004_6_3

7. Wilder M. Whither the funnel of causality? Canadian Journal of Political Science // Revue canadienne de science politique. 2016. Т. 49. №. 4. С. 721-741.

8. Власов В. Г. Зміст і механізми зовнішньої політики сучасної держави // International relations, part "Political sciences". 2015. №. 8. С. 1-14. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2570

9. Кучма Л. Пріоритетні методики дослідження політичного маніпулювання // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2012. Випуск 2. С. 193-198.

10. Hsu J. Y. An Analysis of Transition to Democracy: An Integrative Approach // Tamkang Journal of International Affairs. 2020. Т. 23. №. 4. С. 49-91.

11. Толуб'як В. С. Єдність державного регулювання і стратегічного управління: аспект сталого розвитку регіонів // Інвестиції: практика та досвід, 2018. № 10. С. 83-87.

12. Горбатенко В. П. «Аналіз майбутнього» та його роль в управлінні соціально-політичними процесами // Політичний менеджмент. 2006. №2 (17). URL: www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=219

13. Дурман О. Л. Використання системного підходу при прогнозуванні та плануванні зовнішньої політики України // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління: електронне наукове видання: збірник, 2021. № 1 (13). Київ. Видавництво Ліра-К, 2021. С. 126-137.

14. Rosenau J. Turbulence in World Politics. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990.

15. Kegley C. W. Jr., Wittkopf E.R. American Foreign Policy: Pattern and Process. 5th Edition. C.W. Kegley Jr. New York: St. Martin's Press, 2001.

16. Дурман О. Л. Застосування системного підходу при ухваленні рішень в процесі формування зовнішнього курсу держави // Вісник Національного університету цивільного захисту України: зб. наук. пр. Х. Вид-во НУЦЗУ, 2020. Вип. 1 (12). (Серія «Державне управління»). С. 93-109.

17. Дурман М.О. Формування та реалізація державної регуляторної політики в Україні : монографія. Херсон: Книжкове вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2019. 484 с.

References

1. Hrubinko A.V. Dosvid formuvannya stratehiyi zovnishnoyi polityky Ukrayiny v umovakh stanovlennya nezalezhnoyi derzhavy: problemy i perspektyvy. Aktualni problemy vitchyznyanoi ta vsesvitnoyi istoriyi: Zbirnyk

naukovykh prats Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Vyp. 30. Rivne: RDHU, 2018. S. 105-110.

2. Makar Y.I. Zovnishnya polityka Ukrayiny: namiry i realiyi. Ukrayina-Yevropa-Svit // Mizhnarodnyy zbirnyk naukovykh prats. Seriya: Istoriya, mizhnarodni vidnosyny. Hol. red. L. M. Aleksiyevets. Ternopil. Vyd-vo TNPU im. V. Hnatyuka. 2008. Vyp.1. S. 189-198.

3. Makarenko O.H. Konstytutsiyno-pravovyy mekhanizm zdiysnennya zovnishnikh znosyn Ukrayiny: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.02. In-t zakonodavstva VRU. Kyiv, 2009. 20 s.

4. Zhovkva I.I. Stadiyi protsesu pryynyattya zovnishnopolitychnykh rishen // Naukovyy visnyk Akademiyi munitsypalnoho upravlinnya. Seriya : Upravlinnya. 2013. Vyp. 3. S. 113-120.

5. Kalnysh Y.H. Kontsepty i paradoksy politychnoho analizu v derzhavnomu upravlinni // Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyyevo-Mohylyanska akademiya". Ser. : Derzhavne upravlinnya. 2011. T. 159, Vyp. 147. S. 11-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2011_159_147_4

6. Tertychka V.V. Analiz derzhavnoyi polityky i politolohiya // Politychnyy menedzhment. 2004. № 6. S. 3-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2004_6_3

7. Wilder M. Whither the funnel of causality? Canadian Journal of Political Science // Revue canadienne de science politique. 2016. T. 49. №. 4. S. 721-741.

8. Vlasov V.H. Zmist i mekhanizmy zovnishnoyi polityky suchasnoyi derzhavy // International relations, part "Political sciences". 2015. №. 8. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2570

9. Kuchma L. Priorytetni metodyky doslidzhennya politychnoho manipulyuvannya // Visnyk Ljvivskogo universytetu. Seriya filos.-politoh. studiyi. 2012. Vypusk 2. S. 193-198.

10. Hsu J. Y. An Analysis of Transition to Democracy: An Integrative Approach // Tamkang Journal of International Affairs. 2020. T. 23. №. 4. S. 49-91.

11. Tolubjak V. S. Yednist derzhavnoho rehulyuvannya i stratehichnoho upravlinnya: aspekt staloho rozvytku rehioniv // Investytsiyi: praktyka ta dosvid, 2018. № 10. S. 83-87.

12. Horbatenko V. P. Analiz maybutnoho» ta yoho rol v upravlinni sotsialno-politychnymy protsesamy // Politychnyy menedzhment. 2006. No2 (17). URL: www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=219.

13. Durman O. L. Vykorystannya systemnoho pidkhodu pry prohnozuvanni ta planuvanni zovnishnoyi polityky Ukrayiny // Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnya: elektronne naukovye vydannya: zbirnyk, 2021. № 1 (13). Kyiv. Vydavnytstvo Lira-K, 2021, S. 126-137.

14. Rosenau J. Turbulence in World Politics. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990.

15. Kegley C. W. Jr., Wittkopf E.R. American Foreign Policy: Pattern and Process. 5th Edition. C.W. Kegley Jr. New York: St. Martin's Press, 2001.

16. Durman O.L. Zastosuvannya systemnoho pidkhodu pry ukhvalenni rishen v protsesi formuvannya zovnishnoho kursu derzhavy // Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrayiny: zb. nauk. pr. Kh. Vyd-vo NUTSZU, 2020. Vyp. 1 (12). (Seriya «Derzhavne upravlinnya»). S. 93-109.

17. Durman M.O. Formuvannya ta realizatsiya derzhavnoyi rehulyatornoyi polityky v Ukrayini : monohrafiya / M.O. Durman. Kherson: Knyzhkove vyd-vo FOP Vyshemyrs'kyj V.S., 2019. 484 s.